
عوامل زمینه ساز ظهور امام زمان عجل الله فرجه در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

زینب خسروی نیا^۱ (نویسنده مسئول)

نعیمه ترزیان^۲

چکیده

یکی از شاخصه های مهم و اساسی، مسئله ظهور امام زمان عجل الله فرجه است. اعتقاد به ظهور منجی نجات بخش و عادل، نزد تمام ادیان و ملل مختلف با آیین ها و فرهنگ های متفاوت، مطرح بوده است. انقلاب اسلامی مقدمه ی انقلاب حضرت مهدی عجل الله فرجه و تکمیل کننده انقلاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به برخی از عوامل زمینه ساز انقلاب حضرت مهدی عجل الله فرجه اشاره شده است. طبق فرمایش مقام معظم رهبری (حفظه الله) برای حراست با انگیزه از انقلاب و رسیدن به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) است، (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>) عوامل آن مورد بررسی قرار گیرد. غفلت از این راهبرد موجب به ثمر نرسیدن انقلاب حقیقی شده و آینده نیز

۱. دانش آموخته سطح ۴، موسسه آموزش عالی حوزوی حضرت معصومه قم، yaemamreza@vatanmail.ir

۲. دانش آموخته سطح دو، مدرسه علمیه الزهرا علیها السلام بندرعباس، ایمیل chmail@tarzaban.ir

مورد تهدیدهای ناشناخته قرار خواهد گرفت. عوامل زمینه ساز ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه در فرایند تحقق اهداف اسلامی در سه گام اصلی و مهم آن؛ اسلامی سازی دولت، اسلامی سازی کشور و تحقق تمدن نوین اسلامی بررسی شده است که از مهم ترین آن ها خودسازی مسئولین، اصلاح نهادهای دولتی، معنویت گرایی، پیشرفت در عرصه های مختلف، عدالت گستری، مردم سالاری، فرهنگ سازی سبک زندگی اسلامی، گفتمان سازی مبانی ظهور، حاکمیت قرآن و اسلام و... است. این مقاله به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه ای انجام شده است.

کلیدواژه: عوامل زمینه ساز ظهور، مقام معظم رهبری، بیانیه گام دوم انقلاب، قرآن.

مقدمه

اعتقاد به ظهور منجی موعود در تمام ادیان و ملل مختلف مطرح شده است؛ همه در این نکته توافق دارند که نجات بخشی خواهد آمد و آنان را از جور حاکمان و مستکبران زمان رهایی خواهد داد و جامعه‌ای پراز عدل و داد به وجود می‌آورد. از آنجا که انقلاب حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه همان انقلاب اسلامی است؛ منتهی در سطح وسیعتر و عمیق‌تر و از آنجا که این انقلاب تکمیل‌کننده انقلاب پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است پنج عامل مهم در بیانات مقام معظم رهبری (حفظه الله) در زمینه سازی انقلاب حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه نقش بسزایی دارند. اعتقاد به مهدی و منجی، موجب آماده بودن مردم برای پذیرش و تبعیت از وی می‌شود. طبق فرمایش مقام معظم رهبری (حفظه الله) باید پتانسیل از انقلاب خود حراست کرد و هرچه بیشتر به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) است، نزدیک تر کرد. (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>)

اگر از این راهبرد غفلت شود، دروغ‌ها به جای حقیقت خواهند نشست و آینده مورد تهدیدهای ناشناخته قرار خواهد گرفت. دشمنان انقلاب با انگیزه‌ای قوی، تحریف و دروغ‌پردازی درباره‌ی گذشته و حتی زمان حال را دنبال می‌کنند و از پول و همه‌ی ابزارها برای آن بهره می‌گیرند.

طبق پژوهش‌های صورت گرفته؛ نگاهی به نظریه انتظار در اندیشه آیت الله العظمی خامنه‌ای، نشر انقلاب اسلامی به تبیین انتظار امام پرداخته است، مقاله آقای علی حاج محمدی با عنوان تحول ماموم زمینه ساز ظهور چاپ چاپ فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود تابستان ۱۳۸۸، به بررسی فلسفه وجودی امام و علت جعل امامت از جانب پروردگار متعال و سپس به بیان جهت دهی به جنبش‌های مردم برای برپایی امر خدا و از جمله قسط و عدالت و علاوه بر آن به دیگر شرایط آمادگی مأموم برای ظهور امام، مانند دوری از سازشکاری، دودلی و پیروی از شهوات پرداخته است. مقاله آقای سید محمد

حسین شاهرودی با عنوان انقلاب اسلامی، زمینه ساز ظهور چاپ نشریه پیام به بررسی نقش انقلاب اسلامی در زمینه سازی ظهور منجی و انقلاب های قبل از قیام امام با استناد به دلایل عقلی و نقلی و نیز امکان زمینه سازی جامعه موعود پرداخته است. مقاله آقای سید احمد رهنمایی با عنوان تربیت زمینه ساز ظهور چاپ فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود به بررسی اصول و الزامات تربیتی در زمینه سازی ظهور پرداخته شده است. طبق بررسی های انجام شده برای زمینه سازی ظهور مقاله ها و کتب های بسیاری تالیف شده است ولی پژوهشی که به عوامل زمینه سازی ظهور در گام دوم انقلاب اسلامی با تاکید بر بیانات رهبری باشد، صورت نگرفته است. در این مقاله سعی می شود با استناد به بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی عوامل زمینه ساز ظهور به روش توصیفی - کتابخانه ای انجام شده است.

الف. مفهوم شناسی

در این بخش به مفهوم شناسی پرداخته می شود:

۱. ظهور

لغویون در بحث لغت ظهور را اینگونه معنی کرده اند: ظهور در لغت به معنای آشکار شدن، غلبه و بالا رفتن است. (قرشی بنایی، ۱۴۱۲ ق: ص ۲۷۶) و در اصطلاح یعنی از پس پرده بیرون آمدن و برطرف شدن معجزه و آشکار شدن جسم مبارک امام در برابر دیدگان مردم (تاریخ پس از ظهور، بی تا: ۱۶۹) و به معنای آشکاری که باید دیده شود. (گلستانی، ۱۳۸۵: ۱۹۴)

۲. انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی از دیگر مفاهیم عنوان شده در بخش اول فرآیند تحقق آرمان های اسلامی در این پژوهش است. انقلاب به تغییر بنیادین زندگی مردم، در معیشت و فرهنگ از

وضع نادرست به وضع درست نه فقط تغییر اشخاصی، با ثابت ماندن یا بسی بدتر شدن همان اوضاع، تعبیر شده است. (حکیمی و همکاران، ۱۳۸۰: ص ۳۱۴) انقلاب در واقع یکی از رخداد‌های بی نظیر دوران معاصر است که در ابعاد فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی در طول تاریخ بشر اثرگذار بوده است. «تولد انقلاب اسلامی در واقع یک ولادت جدیدی برای اسلام بود.» (امام خامنه ای، بیانات در دیدار دیدار مسئولان نظام و میهمانان خارجی شرکت کننده در بیست و پنجمین کنفرانس وحدت اسلامی، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=44016>، ۱۳۹۸/۰۸/۲۴)

طبق بیانات مقام معظم رهبری (حفظه الله) انقلاب اسلامی؛ «دگرگونی بنیادین یا همان حرکت انقلابی و جنبش انقلابی است که نظام مرتجع را، نظام قدیمی را، نظام وابسته و فاسد را سرنگون می کند و زمینه را برای ایجاد نظام جدید آماده می سازد.» (امام خامنه ای، بیانات در دیدار دانشجویان کرمانشاه، ۱۳۹۰/۰۷/۲۴ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17597>) و به عبارت دیگر «بنای ضایع و پوسیده و بدبُنیان رژیم استبدادی را از بین می برد و زمینه را برای ایجاد نظام جدید آماده می کند و پایه های غلطی برجیده و پایه های درستی به جای آن گذاشته می شود.» (امام خامنه ای، بیانات در خطبه امام جمعه، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3302>، ۱۳۸۴/۰۵/۲۸)

۳. نظام اسلامی

مرحله دوم از فرآیند تحقق آرمان های اسلامی در بستر انقلاب، استقرار نظام اسلامی است. مقام معظم رهبری تحقق این مرحله را به معنای اسلامی شدن هندسه عمومی جامعه دانسته اند. در حقیقت با تدوین قانون اساسی انقلاب اسلامی که منشور اصلی و محوری جمهوری اسلامی است، ارکان جامعه اسلامی مهندسی شد، این قانون که تبلور ارزش های اسلامی است و منطبق با احکام اسلامی تدوین شده، به مثابه ستون فقرات نظام اسلامی است و مرکز اصلی سلسله اعصاب نظام اسلامی تلقی می شود. آیت الله خامنه ای (حفظه

الله) در تشریح این مرحله، یعنی استقرار نظام اسلامی، می‌فرماید: «انقلاب که تحقق پیدا کرد، بلافاصله بعد از آن، تحقق نظام اسلامی است. نظام اسلامی یعنی طرح مهندسی و شکل کلی اسلامی را در جایی پیاده کردن، مثل این‌که وقتی در کشور ما نظام سلطنتی استبدادی، فردی، مورثی و اشرافی وابسته برداشته شد، به جای آن نظام دینی، تقوایی، مردمی و گزینشی جایگزین می‌شود؛ با همین شکل کلی که قانون اساسی برایش معین کرده، تحقق پیدا می‌کند، یعنی نظام اسلامی». (امام خامنه ای، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۲/۹/۷۹، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3039>)

هدف نظام جمهوری اسلامی ایران این است که بتواند از همه‌ی خوبی‌ها و پیشرفت‌ها و خیرات و برکاتی که خدای متعال به ملت‌های مؤمن وعده داده است، برخوردار گردد؛ باید آن نظام، تشکیلات و حکومتی که بتوان این هدفها را در آن محقق کرد، به وجود آورد. (امام خامنه ای، بیانات در خطبه‌های نماز جمعه، ۱۳۸۴/۰۵/۲۸، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3302>) «بنا بر فرمایشات مقام معظم رهبری (حفظه الله) «ما یک انقلاب اسلامی داشتیم، بعد نظام اسلامی تشکیل دادیم، مرحله‌ی بعد تشکیل دولت اسلامی است، مرحله‌ی بعد تشکیل کشور اسلامی است، مرحله بعد تشکیل تمدن بین‌الملل اسلامی است.» (امام خامنه ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۸۳/۰۸/۰۶، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3256>)؛ لذا رهبری فرآیند تحقق اهداف انقلاب اسلامی را در پنج مورد زیر می‌دانند: ۱. انقلاب اسلامی، ۲. تشکیل نظام اسلامی، ۳. تشکیل دولت اسلامی، ۴. تشکیل کشور اسلامی، ۵. تشکیل دنیای (امت، تمدن) اسلامی.

مرحله اول، «انقلاب اسلامی» و مرحله دوم نیز «تشکیل نظام اسلامی» است. لذا انقلاب اسلامی، هم اکنون از این دو مرحله عبور کرده است. ایشان مرحله سوم تحقق اهداف انقلاب را «تشکیل دولت اسلامی» می‌دانند و انقلاب اسلامی هم اینک در این گام قرار دارد. لذا علاوه بر تشریح و تبیین مرحله سوم، تکالیف مردم و مسئولین در این مرحله را نیز

برشماری نموده‌اند. معظم له، مراحل چهارم و پنجم را «تشکیل کشور اسلامی» و «تحقق تمدن نوین اسلامی» ذکر نموده و برای رسیدن به آنها، وظایف و انتظاراتی که از مردم و کارگزاران نظام اسلامی می‌رود را ذکر فرموده‌اند. (<https://www.porseman.com/article/>) پایگاه اینترنتی پرسمان)

با توجه به فرآیند تبیین شده از سوی مقام معظم رهبری (حفظه الله) دو هدف تحقق انقلاب اسلامی و تشکیل نظام اسلامی طی گام اول و در این بخش از مقاله سه گام از فرایند تحقق اهداف اسلامی؛ اسلامی سازی دولت، اسلامی سازی کشور و تحقق تمدن نوین اسلامی که از عوامل زمینه ساز ظهور است، بررسی می‌شود:

۴. بیانیه گام دوم

یکی دیگر از عناوین مورد بحث بیانیه گام دوم است که به تبیین آن پرداخته می‌شود: بیانیه‌ی «گام دوم انقلاب» تجدید مطالعی است خطاب به ملت ایران و به ویژه جوانان که به مثابه منشوری برای «دومین مرحله‌ی خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی» خواهد بود و «فصل جدید زندگی جمهوری اسلامی» را رقم خواهد زد. این گام دوم، انقلاب را «به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواح‌نافداه) هست» نزدیک خواهد کرد. (غضنفری، ۱۳۹۸: ص ۱) انقلاب و نظام اسلامی زمینه را آماده خواهد کرد تا امام علیه السلام ظهور کند. زیرا ظهور در شرایط نامساعد محقق نخواهد شد.

در بحث‌های مربوط به غیبت ولی عصر علیه السلام و ظهور آن حضرت برای ما مسلم است که ایشان در زمینه‌ی آماده‌ی ظهور خواهند کرد. بنابراین حضرت زمانی ظهور می‌کند که زمینه آماده باشد. (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۱۵۱) در بحث علل ظهور پنج گام اساسی؛ انقلاب اسلامی، نظام اسلامی، دولت اسلامی، کشور اسلام و تمدن نوین اسلامی، زمینه ساز ظهور امام زمان علیه السلام خواهد بود. تا کنون دو گام انقلاب و نظام اسلامی محقق شده است که در بخش مفهوم شناسی به تبیین و توضیح آن پرداخته شده است.

ب. عوامل زمینه ساز ظهور

با توجه به بیانات مقام معظم رهبری (حفظه الله) عوامل بسیاری در زمینه سازی ظهور موثر است که در سه محور اصلی؛ اسلامی سازی دولت، اسلامی سازی کشور و تحقق تمدن نوین اسلامی بررسی می شود:

۱. اسلامی سازی دولت

بعد از محقق شدن انقلاب اسلامی و استقرار نظام اسلامی، اسلامی سازی دولت سومین گام از فرآیند تحقق اهداف اسلامی است. دولت اسلامی یعنی دولتی که رفتار و عملکرد دولتمردان، اسلامی باشد. (امام خامنه ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام جمهوری اسلامی ۱۳۷۹/۹/۱۲، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3039>) مرحله ی سوم که اکنون نظام در آن قرار دارد؛ تشکیل دولت اسلامی است. تشکیل دولت باید براساس الگوها و معیارهای کاملاً اسلامی انجام پذیرد. تا وقتی این مرحله به طور کامل محقق نشود، نوبت به تشکیل جامعه ی اسلامی نمی رسد و در این صورت، موضوع سبک زندگی اسلامی نیز صرفاً در سطح گفتمان سازی در جامعه باقی خواهد ماند.

مقام معظم رهبری (حفظه الله) جهت اسلامی سازی دولت اینگونه بیان می فرماید: «ما باید بیشتر به سمت اسلامی شدن، مسلمان شدن و مؤمنانه و مسلمانانه زندگی کردن برویم» (امام خامنه ای، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۸۳/۸/۶، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3256>) و در جایی دیگر اضافه می کنند: «دولت اسلامی دولتی است که بتواند مقاصدی را که ملت ایران و انقلاب عظیم آنها داشت، تأمین کند.» (امام خامنه ای، بیانات در خطبه های نماز جمعه، ۱۳۸۴/۵/۲۸، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3302>)

بنابراین مقام معظم رهبری (حفظه الله) اقدامات صورت گرفته در این مرحله را ناکافی دانسته و معتقدند که به علل مختلف، هنوز دولت اسلامی به معنای واقعی آن تحقق نیافته است و شاید به همین دلیل بیشتر رهنمودهای ایشان بر این مسئله یعنی اسلامی سازی

دولت به معنای واقعی آن متمرکز بوده است که لازمه ی ایجاد آن و نائل شدن به تمدن نوین اسلامی، سه عامل مهم خودسازی مسئولین دولتی، اصلاح نهادهای دولتی و معنویت‌گرایی موثر خواهد بود.

الف. خودسازی مسئولین دولتی

خودسازی یکی از عوامل مهم در زمینه سازی و کسب آمادگی برای ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه است. خودسازی و مراقبت از خود، اساس همه کارهاست که می‌تواند همه ما را هدایت کند. (امام خامنه ای، بیانات در اولین دیدار با نمایندگان مجلس هشتم، ۱۳۸۷/۰۳/۲۱، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=4029>) و به سر منزل اصلی که همان رضایت حضرت حق است نائل گردد؛ چنانچه قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً» (سوره فجر، ۲۷/۸۹)؛ ای کسی که توانستی نفس و جنبه حیوانی را کنترل کنی! ای کسی که توانستی این جنبه ی مادی و جنبه ی ناسوتی را مرکب قرار داده و گمشده خود را پیدا کردی و نفس مطمئنه پیدا کردی...» (مظاهری، ۱۳۱۲: ۵۵/۲۱) این انسان از نگاه قرآن کریم انسان خود ساخته ای است که به مقام قرب و رضای الهی رسیده است. «پس اگر کسی در درجه‌ی اول توانست مراقب دل خود باشد، می‌تواند مراقب دل مجموعه و مرتبطان به خود نیز باشد.» (امام خامنه ای، بیانات در دیدار جمعی از فرماندهان سپاه، ۱۳۸۱/۰۶/۲۴، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3143>)

دیدگاه مقام معظم رهبری (حفظه الله) در مورد اهمیت خود سازی در اصلاح جامعه این چنین است: «اگر ما خود را اصلاح کنیم، جامعه اصلاح شده است. پس تشکیل دولت اسلامی، مرحله‌ی سوم است. بعد از این مرحله، مرحله‌ی تالو و تشعشع نظام اسلامی است؛ یعنی مرحله‌ی ایجاد کشور اسلامی. اگر این مرحله به وجود آمد، آن وقت برای مسلمانهای عالم، الگو و اسوه می‌شویم: «لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ» (سوره بقره، ۱۱/۲) اگر توانستیم این مرحله را به سلامت طی کنیم، آن وقت مرحله‌ی بعدی، ایجاد دنیای اسلام است. نمی‌شود که من و شما خود را اصلاح نکنیم؛ اما دنیا را اصلاح کرده باشیم پس ما باید

به خود بپردازیم. پس یکی از چیزهایی که ما لازم داریم، استقامت و پایداری است. استقامت، یعنی مسیر و جهتگیری را گم نکنیم و مرتب خطاها را اصلاح کنیم و از این که به ما بگویند خطا کرده‌اید، بدمان نیاید.» (امام خامنه ای، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۲۱/۰۹/۱۳۸۰، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10881>)

رهبر معظم انقلاب اسلامی در این مرحله، «خودسازی مسئولین» را شرط اصلی و اساسی برای شکل‌گیری دولت‌سازی اسلامی دانسته و بخش عمده توجه خود را معطوف رفتار و عملکرد دولتمردان و سایر کارگزاران نظام می‌نماید و مؤکداً این موضوع را مقدمه نهادسازی و ایجادساز و کارهای لازم برای شکل گرفتن جامعه اسلامی معرفی کرده‌اند.

مقام معظم رهبری (حفظه الله) می‌فرماید: «مسئولان و دولتمردان باید خودشان را با ضوابط و شرایطی که متعلق به یک مسئول دولت اسلامی است، تطبیق کنند. یا چنان افرادی (اگر هستند) سر کار بیایند یا اگر ناقص‌اند، خودشان را به سمت کمال در آن جهت حرکت دهند و پیش ببرند. دولت نه به معنای هیئت وزیران؛ یعنی مجموعه‌ی کارگزاران حکومت؛ یعنی من و شما. ما باید به معنای واقعی کلمه، در درون این نظام اسلامی، اسلامی شویم. این مشکل تر از مراحل قبلی است. ما مسئولان باید خود را بسازیم، عیوب مان را صادقانه به هم نشان دهیم، بنا را بر رفع عیب بگذاریم و خود را روزه روز بهتر کنیم هر کس هم که جدیداً مسئولیت را بر عهده می‌گیرد، با این نیت و با این هدف مسئولیت را قبول کند که می‌خواهد برای خدمت به مردم، یک انسان صالح شود. آن وقت می‌شود تشکیل دولت اسلامی. قوای مقتنه و قضائیه و مجریه و مسئولان گوناگون ما باید بتوانند تا حدّ قابل قبولی خود را با این قالبها و معیارهای دینی و اخلاقی اسلامی تطبیق دهند. این مرحله‌ی سوم است؛ ما الان در این مرحله قرار گرفته‌ایم و باید دائم تلاش ما این باشد. اگر نماینده‌ی مجلسیم، اگر عضو دولتیم، اگر از مسئولان قضایی هستیم، اگر روحانی هستیم، هر کجا قرار داریم، اولین و مهمترین وظیفه را اصلاح کار خود بدانیم؛ چون اصلاح شخص ما، صرفاً اصلاح شخص نیست؛ ما منشأ اثریم و یک کلمه حرف و یک امضاء و یک

تصمیم‌گیری من و شما در جامعه تأثیر می‌گذارد. ما اگر خود را اصلاح کردیم، جامعه را اصلاح کرده‌اید.» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار کارگزاران نظام 1379/09/12، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3039>)

بنابراین کسی که مسئولیتی در دولت دارد پیش از انجام هر فعالیتی باید ابتدا خود را بسازد زیرا آن کس که خود را تعلیم دهد و ادب کند سزوارتر به کرامت انسانی و شایسته سالاری است. (دشتی، نهج البلاغه، حکمت ۷۳) زمینه سازی ظهور؛ به معنای خود را آماده و مهیا نمودن آن است و کوشش و خودسازی برای آمدن امام زمان عجل الله تعالی فرجه، نه اینکه بدون هیچگونه اقدامی دست روی دست بگذارد و بگوید هر چه شدنی است خواهد شد، انتظار فرج آل محمد علیهم السلام را کسانی دارند که در راه تحقق آن شبانه روز می‌کوشند و خود و جمعیت خود را برای آن آماده می‌سازند و باید دانست که تا مردمی خود را صد در صد آماده و مهیای آن نمایند امکان ندارد که به آن دست یابند و هرگاه ما خود را برای تحقق و پذیرش آن آماده ساختیم خداوند یک شبه کار را تمام می‌کند و رحمت خود را شامل ما خواهد گردانید و در غیر این صورت محال است. (ابن بابویه، ۱۳۷۲ ش: ۲ / ۳۳).

ب: اصلاح نهادهای دولتی

از عوامل مهم در بستر سازی ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه که می‌تواند در اسلامی سازی دولت اثرگذار باشد، اصلاح نهادهای دولتی است. در اصطلاح اسلامی، اصلاح یعنی سامان بخشیدن، نقطه مقابل افساد است که به معنی نابسامانی ایجاد کردن است به عبارت دیگر اصلاح یعنی سامان دادن آرام تدریجی غیر بنیادی، ولی وقتی می‌خواهند بگویند تغییرات بنیادی به آن انقلاب می‌گویند. (مطهری، بی تا: ص ۱۱۳)

اصلاحات به معنای سامان بخشی به نظم موجود در جهت نیل به وضع مطلوب و سازگاری با شرایط و مقتضیات زمان است. بر این اساس، اصلاحات همان روش بهبود و سازمان بخشی به وضع موجود به شکل تدریجی در زندگی سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و ایجاد تغییرات سودمند به شیوه تکاملی و مسالمت آمیز جهت دستیابی به

تبادل نظام و رفع معایب، تصحیح خطاها برای جلوگیری از هرگونه بحران در جامعه است. علاوه بر این، اصلاحات ممکن است یک راه و روش جدید برنامه ریزی شده برون رفت از تنگناها و مشکلات جامعه از طریق تغییر ساختار و نظمی بهتر، کارآمدتر و خردمندانه تر با به کارگیری منابع مادی و انسانی باشد. <https://hawzah.net/fa/Magazine/View/5415/6368/71262/>، ۱۴۰۰/۰۵/۳۱، ساعت (۹:۱۵)

آیت الله خامنه ای (حفظه الله) علاوه بر تأکیدهای مکرر در مورد ضرورت خودسازی مسئولین برای ایجاد دولت اسلامی، به سایر ابعاد دولت سازی اسلامی یعنی اجزا و ارکان دولت و همچنین نظامات اداری نیز اشاره نموده و ضرورت اصلاح نهادها و ایجاد ساز و کار دولت سازی را متذکر می شوند. «ارکان و اجزای سایر نهادهای حکومت اسلامی با وجود مسئولین آنها هویت پیدا می کند، بنابراین مفهوم دولت اسلامی را باید ابتدا در رفتار و عملکرد مسئولین نظام جستجو کرد و سپس سایر ابعاد آن از جمله نهاد سازی، نظامات اداری و سایر الزامات را مورد توجه قرار داد تا زمینه سازی دولت ظهور شکل گیرد. ظهور بدون اصلاحات امکان ندارد. این موضوع مقدمه نهادسازی و ایجاد ساز و کارهای لازم برای شکل گرفتن جامعه ای که زمینه ساز ظهور است، می باشد.» (امام خامنه ای، بیانات در دیدار دانشجویان کرمانشاه، ۱۳۹۱/۰۷/۲۴، <https://farsi.khamenei.ir/speech-> (content?id=21298).

«دنیای سرشار از عدالت و پاکی و راستی و معرفت و محبت دنیای دوران امام زمان عجل الله فرجه است که زندگی بشر هم از آنجا به بعد است. زندگی حقیقی انسان در این عالم، مربوط به دوران بعد از ظهور امام زمان عجل الله فرجه است که خدا می داند بشر در آنجا به چه عظمت هایی نائل خواهد شد. انسانی که در چنین حکومتی پرورش پیدا می کند انسانی با تقوا، پاکدامن، عالم، با بصیرت، فعال، پرنشاط، متحرک و رو به کمال است.» (امام خامنه ای، خطبه های نماز جمعه ی تهران، ۱۳۷۹/۰۱/۲۶، <https://farsi.khamenei.ir/speech->

(content?id=3002)

بنابراین خورشید عظمای ولایت ظهور خواهد کرد و بشر را از ظلمت رهایی خواهد بخشید؛ چرا که وعده ی ظهور حق است و وظیفه ی هر انسانی در غیاب آن حضرت این است که همیشه آماده باشد که این خود، مستلزم اصلاح در رفتار و عملکرد نهادهای دولتی است. برای محقق شدن آرمان جهانی که همان ظهور است، به طور طبیعی نمی توان به عمل فردی اکتفا کرد، باید در محیط جامعه این اصلاح صورت گیرد تا بستر برای ظهور حضرت حجت مهیا گردد.

ج: ترویج معنویت

یکی دیگر از عوامل مهم بسترسازی ظهور، ترویج معنویت است. مساله معنویت فقدان از بزرگترین عوارض دردناک زمان ماست و اگر این اندازه از آن سخن به میان می آید به خاطر اهمیت فوق العاده ای است که در درونش نهفته است. آنقدر مهم است که می توان اغلب مسائل را از ابتدای آفرینش تا حال و حتی آینده های دور اگر از اصل دگرگونی بی بهره بماند با آن توجیه کرد و مهر ابهام از نکات تاریک و گیج کننده ای چون؛ سقوط و جمود، انحطاط فکر، عدم رشد اجتماعی و فرهنگی به ویژه افول تمدن ها و گسترش عقب ماندگی ها برداشت. (کمالی، ۱۳۴۹: ۶۶) معنویت ظرفیت فرد را جهت ایجاد تحول ارزشی و رشد ایمانی بالا می برد و بدون ایمان و روحیه معنویت، هیچ تلاشی به توفیقات نهایی خود نمی رسد. معنویت امری منحصر به دنیای درون انسان و منزوی کننده ی او از جهان بیرون نیست بلکه موجب افزایش شگرف نیروی زندگی و پیدایش فرا انگیزه در انسان می شود. همین معنا را می توان در کاربرد اسلامی معاصر واژه معنویت نیز مشاهده کرد. (حمیدیه، ۱۳۹۵: ۱۱)

در حکومت حضرت مهدی علیه السلام مردم به گونه ی بی سابقه به معنویت روی می آورند و در همه جا آوای اسلام طنین انداز است. (رحمتی شهرضا، ۱۳۸۷: ۵۰۲) حیات معنوی که امتیاز بنی آدم از حیوانات است بخش عمده و قسمت اصلی وجود انسان را تشکیل می

دهد زیرا همین حیات است که او را به خداوند حیات آفرین می رساند و به مقام قرب او نائل می سازد. (بالادستیان، ۱۳۹۲: ص ۱۸۸). در جامعه از معنویت که نیاز اساسی و واقعی انسان است غفلت شده و به نیازهای مادی پرداخته و آنها را نیازهای اصلی جلوه می دهد در حالی که چنین نیست. مقام معظم رهبری (حفظه الله) به اهمیت عامل معنویت گرایی پرداخته اند و فرمودند: «انسان مجموعه ی ابعاد مختلف است؛ غریز است، نیاز است، یک بعد، بعد معناگرا است. این بعد را اگر ما آحاد بشر بتوانیم در خودمان تقویت کنیم، بقیه ی ابعاد ما را هدایت خواهد کرد.»

بدون تردید انقلاب جهانی حضرت مهدی عجل الله فرجه فقط دارای بعد سیاسی، نظامی و اجتماعی ساده نخواهد بود بلکه طبق روایات و همچنین تاکیدات مقام معظم رهبری (حفظه الله) مهمترین بعد آن تحولات فرهنگی است که در درون افراد و جامعه رخ خواهد داد. پیش از عصر ظهور انسان باید در درون خود تحول ایجاد کند و بینش های مادی خویش را به معنوی و روحانی تبدیل نماید تا بستر سازی ظهور مهیا شود.

مقام معظم رهبری (حفظه الله) می فرمایند: «باید به سمت زندگی علوی علو برویم. باید روح زندگی علوی علو ... را در خودمان زنده کنیم.» (امام خامنه ای، بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۸۳/۰۸/۰۶، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3256>)
مسئولان گوناگون ما باید بتوانند تا حدّ قابل قبولی خود را با این قالب ها و معیارهای دینی و اخلاقی اسلامی تطبیق دهند. (امام خامنه ای، بیانات در دیدار اساتید و فارغ التحصیلان تخصصی مهدویت، ۱۳۹/۰۴/۱۸، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=12889>)

«جامعه ی ایرانی ما باید به سمت معنویّت بیشتر پیش برود چون معنویّت روح همه ی کارها است. با معنویّت، قلّه های علم را می توان صاحب شد، دنیایی که در آن علم، تمدّن و ثروت با معنویّت همراه باشد، این دنیا دنیای انسانی خواهد بود.» (امام خامنه ای، بیانات در نخستین نشست اندیشه های راهبردی، ۱۳۸۹/۰۹/۱۰، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10664>) مسئله ی انتظار و مهدویت،

نقش کلیدی در حل بحران های فکری، مادی و معنوی بشر امروز دارد. بشر امروز با بحران بزرگ معنویت روبه رو است و از سویی جهان خواران به ظاهر بشر دوست سعی در نابودی در نابودی بشریت دارند و روز به روز موجب گمراهی بیشتر بشر می گردند. امام یگانه رهایی بخش جهان از فساد و تباهی و پیام آور نهایی آرامش، انسانیت و معنویت است. (بشوی، ۱۳۸۴: ۹) نمونه ی کامل این دنیا در دوران ظهور حضرت بقیة الله (ارواحنا فداه) اتفاق خواهد افتاد. امروز در زمینه های مقدماتی عالم انسانی داریم حرکت می کنیم وقتی به بزرگراه رسید. تازه هنگام حرکت به سمت اهداف والا است. -که آن، دوران ظهور حضرت بقیة الله است- آنجا حرکت اصلی انسان آغاز خواهد شد. (امام خامنه ای، بیانات در نخستین نشست اندیشه های راهبردی، ۱۳۸۹/۰۹/۱۰، <https://farsi.khamenei.ir/speech-1389/09/10-content?id=10664>)

بنابراین آن چیزی که مهدویت مبشر آن است، همان چیزی است که همه ی انبیاء، همه ی بعثت ها به خاطر آن آمده اند و لازمه ی آن ایجاد یک جهان توحیدی و خودساخته براساس عدالت و با استفاده ی از همه ی ظرفیت هائی است که خدای متعال در انسان به وجود آورده و قرار داده است. دوران ظهور حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف) دوران حاکمیت جامعه ی توحیدی است، دوران حاکمیت حقیقی معنویت و دین بر سراسر زندگی انسان ها و استقرار عدل به معنای کامل و جامع است. (بیانات در دیدار اساتید و فارغ التحصیلان تخصصی مهدویت، ۱۳۹۰/۰۴/۱۸، <https://farsi.khamenei.ir/speech-1390/04/18-content?id=12889>)

۲. اسلامی سازی کشور

اسلامی سازی اصطلاحاً به فرایند فرهنگی یا سیاسی می گویند که فرد یا دولت و کشوری که ماهیت اسلامی ندارد به آن هویت اسلامی می دهند. در بحث اسلامی سازی کشور، سه عامل مهم در زمینه سازی ظهور موثرند؛ ۱. پیشرفت در عرصه های مختلف ۲. عدالت گستری ۳. مردم سالاری

یک. پیشرفت در عرصه های مختلف

اولین گام موثر در اسلامی سازی کشور، پیشرفت در عرصه های مختلف است. پیشرفت به معنای حرکت به جلو، ترقی کردن و رشد تدریجی است. به عبارتی پیشرفت به معنای تحرک دائمی است و اگر دقت شود؛ پیشرفت هم راه و مسیر است هم، هدف که هرگز متوقف نمی شود یعنی خدای متعال انسان را آنچنان آفریده است که حرکت او به جلو در میدان های مختلف هیچ وقت به توقف نمی رسد.

مقام معظم رهبری (حفظه الله) می فرمایند: «شما جوانها خودتان را در قبال مسئله ی پیشرفت کشور مسئول بدانید. برنامه ی پیشرفت، برنامه ی مشخصی است، برنامه ی فکر شده و سنجیده ای است. شما خودتان را جزئی از فعالان این نقشه ی وسیع و همه جانبه بدانید و برای آن خودتان را آماده کنید. این آمادگی، یک روز با درس خواندن است، یک روز با تحقیق کردن است، یک روز با ساختن است، یک روز با کار و ابتکار است، یک روز با اتخاذ مواضع درست سیاسی است، یک روز با حضور در میدان سیاست است؛ هر روزی، هر دوره ای از زندگی شما یکی از این اقتضائات را دارد. خودتان را در همه ی احوال موظف بدانید که در قبال پیشرفت کشور، خودتان را سهیم و مسئول بدانید. (امام خامنه ای، بیانات در دیدار دانش آموزان و دانشجویان، ۱۳۹۷/۰۸/۱۲، [https://farsi.khamenei.ir/speech-](https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=40833)

«امر ظهور و فرج امام زمان عجل الله تعالی فرجه و پیشرفت دولت حق و عزت مومنین امری است قطعی و مسلم و ضروری نزد شیعه که این پیشرفت خود زمینه ساز ظهور است همه ی شیعیان با آرزو و امیدی که نسبت به ظهور آن حضرت دارند با روحی زنده و با نشاط و وظایف دینی و اجتماعی خود را پیش گیرند و سعی و تلاش در انجام هر چه بهتر آن نمایند و این نزدیک بودن علاوه بر آنکه امری است نسبی، از نظر علم شامل و محیط خدای تعالی، هر دوری نزدیک است.» (کلینی، ۱۳۶۹: ۱۹۳)

پس با پیشرفت در عرصه های مختلفی چون زمینه های علمی، پژوهشی، سیاسی و

غیره می توان به اسلامی سازی کشور جهت داد و تا زمانی که رشد و ترقی در این زمینه ها نباشد، مقدمه ای برای ظهور فراهم نخواهد شد.

دو. عدالت گستری

عدالت گستری به عنوان دومین عنصر در اسلامی سازی کشور معرفی می شود. عدالت، یعنی هر چیزی را در جای خود قرار دادن. این معنای عدل است. عدالت یعنی بر طبق حق، عمل کردن و حق هر چیز و هر کسی را به او دادن. این، معنای عدالت است و برای جامعه لازم است. عدالت عبارت است عمل به مساوات به قدر امکان. عدالت افضل فضایل و اشرف کمالات است (نراقی، ۱۳۹۴: ۸۲، ۷۸ و ۸۳) خداوند به صراحت درباره عمل کردن براساس عدل می فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ؛ (سوره نحل، ۹۰/۱۶) همانا خدا (خلق را) فرمان به عدل و احسان می دهد.»

«عدالتی که در میان مردم است مقتضای آن این است که آدمی به حق خود راضی بوده و ظلم به عهدی را روا نداشته باشد و به قدر استطاعت و امکان حقوق برادران دینی خود را به جای آورد و بداند که هر کسی را از جانب پروردگار حقی لازم است و به ادای آن بشتابد. در نظام اسلامی، عدالت مبنای همه‌ی تصمیم‌گیری‌های اجرایی است و همه‌ی مسئولان نظام، از نمایندگان محترم مجلس شورای اسلامی تا مسئولان بخش‌های مختلف اجرایی، به خصوص رده‌های سیاست‌گذاری و کارشناسی و تقاضات و اجزای دستگاه قضایی، باید به جدّ و جهد و با همه‌ی اخلاص، در صدد اجرای عدالت در جامعه باشند. امروز در جامعه‌ی ما، برترین گام در راه استقرار عدل، رفع محرومیت از طبقات محروم و تهی‌دست و کم‌درآمد است. (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار با جمعی از فرماندهان و پرسنل نیروی انتظامی، ۱۳۷۶/۴/۲۵، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2844>)

تا بشریت در یک سطح تعقل و دانش عمومی عدالت خواه و عدالت پسند در نیاید، تشکیل حکومت عادلانه بشری در سراسر جهان به رهبری امام قائم (عجل الله فرجه الشریف) میسر نیست، زیرا عقده یا فرضیه‌ی ظهور امام قائم قلب ماهیت بشری به ماهیت فرشته‌ای

و غریزه خلقی اطاعت و ترک گناه نیست، فرضیه ی جبر مطلق و کنترل همه ی افراد (اگر امکان داشته باشد) نیست بلکه مقصود تشکیل یک اجتماع بشری عادلانه بر اساس اختیار و آزادی است و این امر با تکامل کلی و عمومی خرد بشری میسر است و راه آن پرورش و آموزش معنوی و مؤثر در روحیه بشر است که بی تردید اصلاح وضع اقتصادی بشر مقدمه لازم و حتمی آن است. (کلینی، ۱۳۷۵ش: ۶۴۷)

دل بشریت می‌تپد تا آن نجات بخش بیاید و ستم را ریشه کن کند؛ بنای ظلم را - که در تاریخ بشر، از زمانهای گذشته همواره وجود داشته و امروز هم با شدت وجود دارد - ویران کند و ستمگران را سر جای خود بنشانند. انتظار این است که او همه ی عالم - نه یک نقطه - را سرشار از عدالت کند و قسط را در همه جا مستقر نماید. در روایاتی هم که درباره ی آن بزرگوار هست، همین معنا وجود دارد. بنابراین انتظار منتظران مهدی موعود، در درجه ی اول، انتظار استقرار عدالت است. (امام خامنه ای، بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت عید نیمه شعبان - ۱۳۸۱/۰۷/۰۳، [https://farsi.khamenei.ir/speech-](https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3145)

«این عدلی هم که انتظار است حضرت به وجود بیاورند، عدل در یک بخش خاص نیست، عدل در همه ی شئون زندگی است؛ عدالت در قدرت، ثروت، سلامت، کرامت انسانی، منزلت اجتماعی، معنویت و امکان رشد، عدالت در همه ی ابعاد زندگی؛ اینها چیزهایی است که به وسیله ی حضرت بقیه الله (ارواحنا فداه) در عالم وجود، در دنیا به وجود بیاید و ان شاء الله به لطف الهی محقق خواهد شد.» (امام خامنه ای، سخنرانی تلویزیونی به مناسبت ولادت حضرت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، ۱۳۹۹/۰۱/۲۱، [https://farsi.khamenei.ir/speech-](https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=45317)

نهایت این انتظار، دوران سبز حکومت امام مهدی (عجل الله تعالی فرجه شریف) است او به عنوان بزرگترین رهبر عادل و پیشوای دادگر در پی اجرای عدالت در گستره ی عالم و در همه ی زمینه های حیات خواهد بود. (بالادستیان، ۱۳۹۲: ص ۱۸۹)

سه. مردم سالاری

یکی از مسائل مهم در پایه ریزی حکومت مهدوی، مردم سالاری است. مردم سالاری یعنی حکومتی که بر مبنای رای و انتخاب مردم باشد اگر حکومتی بر خلاف خواست و اقبال بیشتر مردم شکل پذیرد، آن نظام دیگر مصداق بارز مردم سالاری نخواهد بود.

یکی از بارزترین ویژگی های انقلاب اسلامی که در کمتر انقلابی نظیر آن وجود داشته است، مردمی بودن آن است. البته نظام اسلامی مردمی است، اما خصوصیتش فقط مردمی بودن نیست؛ نظام ما، نظام ایمانی است، نظام دینی است، مردم سالاری اسلامی است. «اسلامی» است که مثل شهید سلیمانی تربیت می کند؛ «اسلامی» است که خانواده ها را در دوران دفاع مقدس وادار می کند که جوانهای خودشان، پاره های تن خودشان را برای جهاد فی سبیل الله بفرستند، بعد هم افتخار کنند.» (امام خامنه ای، بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم ۱۶/۱۱/۱۳۹۸، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=44827>)

در اسلام هم مردم و هم رای آنان مهم است. (شریف الرضی، ۱۳۷۹ ش، ص ۴۸۵) در این مسیر با تعمیم دین و نفوذ آن به شریان های جامعه، نظام مردم سالاری که مبتنی بر آموزه های دین باشد، شکل خواهد گرفت. در چنین نظامی که نتیجه قطعی اعتقاد به مهدویت است، بی شک، تسری حکومت مردم بر مردم با مناسب ترین شکل و ملموس ترین وضعیت ایجاد می شود و ضمن ارزش نهادن به آموزه های دینی و شیعی، میان ریشه این نوع مردم سالاری دینی - که همان مهدویت است و ثمره آن که همانا گویاترین نوع مردم سالاری است - هیچ گونه تعارضی وجود نخواهد داشت.

(<https://rasekhoon.net/article/show/120245/>، پایگاه اینترنتی راسخون، ۰۲/۰۶/۱۴۰۰،

ساعت ۱۶:۵۲) با مردم سالاری دینی می توانیم، به سوی ظهور گام برداریم.

حضرت امام خمینی علیه السلام، حکومت پهلوی را به یک نظام مردم سالاری تبدیل کرد «یعنی از اول عین نظام با رأی مردم؛ تعیین آن کسانی که باید بنشینند قانون اساسی را تنظیم کنند - [یعنی] خبرگان قانون اساسی - با رأی مردم؛ بعد که قانون اساسی تنظیم شد به

وسیله‌ی منتخبین مردم، خود آن قانون اساسی باز در معرض رأی مردم؛ قوه‌ی مقننه، قوه‌ی اجرائیه، شوراها‌ی گوناگون، خود رهبری، با رأی مردم؛ خبرگان رهبری را مردم معین میکنند، آنها آن وقت یک رهبری را [انتخاب می‌کنند]؛ یعنی همه چیز برمی‌گردد به رأی مردم؛ این [جور] اداره‌ی کشور، معنای حکومت مردمی است. (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۹۸/۱۱/۱۶، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=44827>)

بنابراین ظهور به معنای نشستن و دست روی دست گذاشتن نیست، بلکه به عمل و رفتار مردم بستگی دارد. برای همین باید راه‌های تحقق و ایجاد حکومت جهانی مهدوی را فراهم کرد و معتقد بود که برای بسترسازی مردم باید در زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی با بصیرت بوده تا بتوانند نامزدها و مجریان اصلح را انتخاب نمایند تا اسلامی سازی کشور و به تبع آن حکومت مهدوی برپا گردد.

۳. تحقق تمدن نوین اسلامی

همه جوامع دینی از برنامه و نظام خاصی برخوردار بوده‌اند و جرعه‌های نخستین تمدن بشری نیز از سوی پیامبران و در میان دینداران زده شده است. (جمعی از نویسندگان: ص ۳۲) از منظر مقام معظم رهبری (حفظه الله) با شکل‌گیری جامعه اسلامی اسوه، زمینه برای الگوگیری و آغاز تمدن اسلامی که تجلی کامل آن در عصر ظهور خواهد بود فراهم می‌گردد. خط کلی نظام اسلامی، رسیدن به تمدن اسلامی است. بی‌شک تمدن اسلامی می‌تواند وارد میدان شود و با همان شیوه‌ای که تمدنهای بزرگ تاریخ توانسته‌اند وارد میدان زندگی بشر شوند و منطقه‌ای را - بزرگ یا کوچک - تصرف کنند و برکات خود یا صدمات خود را به آنها برسانند، این فرآیند پیچیده و طولانی و پرکار را بپیماید و به آن نقطه برسد. شاخصه اصلی و عمومی این تمدن اسلامی بهره‌مندی انسان‌ها از همه‌ی ظرفیت‌های مادی و معنوی است که خداوند برای تامین سعادت و تعالی آنان، در عالم طبیعت و در وجود خود آنان تعبیه کرده است. (امام خامنه‌ای، بیانات در اجلاس جهانی علماء و بیداری اسلامی، تهران، ۱۳۹۲/۰۲/۰۹، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=22405>) البته تمدن

اسلامی به صورت کامل در دوران ظهور حضرت بقیة الله ارواحنا فداه به ثمر خواهد نشست. بر طبق دیدگاه مقام معظم رهبری اگر توانستیم مرحله ایجاد کشور اسلامی را به سلامت طی کنیم، آن گاه مرحله بعدی ایجاد دنیای اسلام است. به این ترتیب مرحله نهایی انقلاب و در حقیقت تحقق آرمانی ترین شعار انقلاب، «ایجاد دنیای اسلام» و دستیابی به تمدن عظیم اسلامی خواهد بود: «از کشور اسلامی می شود دنیای اسلامی [تمدن اسلامی] درست کرد، الگو که درست شد، نظایرش در دنیا درست خواهد شد». (امام خامنه ای، بیانات در

دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۹/۹/۱۲، <https://farsi.khamenei.ir/speech-1379/9/12> (content?id=3039)

با توجه به بیانات ارزشمند مقام معظم رهبری (حفظه الله) در بحث تحقق تمدن نوین اسلامی، فرهنگ سازی سبک زندگی اسلامی، گفتمان سازی مبانی ظهور و حاکمیت قرآن و اسلام سه عامل مهم در راستای زمینه سازی ظهور است:

الف. فرهنگ سازی سبک زندگی اسلامی

تحقق سبک زندگی اسلامی یکی از ضرورت های اساسی برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی است که این امر به عنوان یک شاخص مهم، زمینه ساز ظهور است « سبک زندگی از معماری، از زندگی شهری، از زیست انسانی، از پیوندهای اجتماعی تا همه ی مسائل گوناگون را شامل می شود.» (امام خامنه ای، بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد

ارتحال امام خمینی رحمته الله علیه، ۱۳۹۵/۰۳/۱۴، <https://farsi.khamenei.ir/speech-1395/03/14> (content?id=33259)

در اسلام، چارچوب کلی را که یک مسلمان یا یک جامعه اسلامی باید ارزش ها، سلیقه ها و ترجیحات خود را برای نمایش دادن رفتارهای عینی بر اساس آن تنظیم کند، مشخص می سازد. سبک زندگی اسلامی، با تمام زندگی افراد و ابعاد آن مرتبط است. دین اسلام برای تمامی عرصه های زندگی فرد مسلمان برنامه ریزی کرده است به این معناست که فرد مسلمان می تواند زندگی خودش را بر اساس اصول و آموزه های دینی شکل دهد و بر اساس

نگاه و فلسفه دینی سبک زندگی خود را طراحی یا انتخاب نماید.

یکی از ابعاد پیشرفت با مفهوم اسلامی عبارت است از سبک زندگی کردن، رفتار اجتماعی، شیوه‌ی زیستن. از منظر معنویت که هدف انسان، رستگاری و فلاح و نجات است - باید به سبک زندگی اهمیت داده شود.

«زیستن به شیوه‌ی برآمده از فرهنگ خودی، یکی از دغدغه‌های جدی احیاگران فکر اسلامی و مبارزان مسلمان معاصر بوده است. یکی از انگیزه‌های اصلی انقلاب اسلامی هم آزادی برای در پیش گرفتن سبک زندگی‌ای براساس الگوی‌های اسلامی. ایرانی برای آحاد جامعه بود؛ درست در نقطه‌ی مقابل سبک زندگی تقلیدی از غرب که رژیم پهلوی آن را حمایت و ترویج می‌کرد. «دشمن متأسفانه با استفاده‌ی از ضعف و خیانت سران وابسته‌ی نظام‌های اسلامی، از جمله در کشور ما در طول سالهای پیش از انقلاب، توانسته سبک زندگی خودش را رایج کند. ما اگر بی‌مبالاتی مشاهده می‌کنیم، اگر اسراف مشاهده می‌کنیم، اگر مشکلات گوناگون را در داخل کشور مشاهده می‌کنیم، این به خاطر دور افتادن از اخلاق اسلامی و از سبک زندگی اسلامی است. اگر بخواهیم سبک زندگی اسلامی را حاکم کنیم، باید فرهنگ‌سازی بشود. فرهنگ‌سازی به این وسیله انجام می‌گیرد و شما بهترین کسانی هستید که می‌توانید در میان مردم فرهنگ‌سازی کنید و به معنای واقعی کلمه جریان را به سمت اسلام برگردانید. (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار مداحان اهل بیت علیهم‌السلام ۲۶/۱۱/۱۳۹۸، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=44919>)

آیت الله خامنه‌ای (حفظه الله) فرمودند: «جمهوری اسلامی، فرهنگ غربی را رد کرد و گفت ما فرهنگ مستقل اسلامی داریم. اسلام تکلیف مسلمانان را در معاشرت، در کیفیت زندگی فردی، در خورد و خوراک در لباس پوشیدن، در درس خواندن، در روابط با حکومت، در روابط با یکدیگر و در معاملات شان معین کرده است. ما نمی‌خواهیم اینها را از غربی‌ها یاد بگیریم و از آنها تقلید کنیم. (غفاری، ۱۳۹۸: ص ۱۶۱) مقابله با تلاش غرب در ترویج سبک زندگی جهادی همه جانبه و هوشمندانه می‌طلبد. (غضنفری، ۱۳۹۸: ص ۲۹)

«هدف ملت ایران و هدف انقلاب اسلامی، ایجاد یک تمدن نوین اسلامی است این تمدن نوین دو بخش دارد: یک بخش، ابزاری و بخش دیگر، بخش متنی، اصلی و اساسی است. در بخش ابزاری، ارزش هائی مانند؛ علم، اختراع، صنعت، سیاست، اقتصاد، اقتدار سیاسی و نظامی، اعتبار بین‌المللی، تبلیغ و ابزارهای تبلیغ؛ در بخش ابزاری تمدن است. اما بخش حقیقی آن چیزهائی است که متن زندگی ما را تشکیل می‌دهد؛ که همان سبک زندگی است. این بخش حقیقی و اصلی تمدن است؛ مثل مسئله‌ی خانواده، سبک ازدواج، نوع مسکن، نوع لباس، الگوی مصرف، نوع خوراک، نوع آشپزی، تفریحات، مسئله‌ی خط، مسئله‌ی زبان، مسئله‌ی کسب و کار، رفتار ما در محل کار، رفتار ما در دانشگاه، رفتار ما در مدرسه، رفتار ما در فعالیت سیاسی، رفتار ما در ورزش، رفتار ما در رسانه‌ای که در اختیار ماست، رفتار ما با پدر و مادر، رفتار ما با همسر، رفتار ما با فرزندان، رفتار ما با رئیس، رفتار ما با مرئوس، رفتار ما با پلیس، رفتار ما با مأمور دولت، سفرهای ما، نظافت و طهارت ما، رفتار ما با دوست، رفتار ما با دشمن، رفتار ما با بیگانه؛ اینها آن بخش‌های اصلی تمدن است، که متن زندگی انسان است.» (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار مردم خراسان شمالی، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21279>، ۱۳۹۱/۰۷/۲۴)

امام مهدی عجله الله تعالی فرجه له در توقیع خود به شیخ مفید چنین می‌فرماید: «اگر شیعیان ما که خداوند آنان را بر اطاعتش توفیق عنایت فرماید در وفای به عهدی که بر عهده آنان است، یک‌دل می‌شدند، میمنت ملاقات با ما از آنان به تأخیر نمی‌افتاد و سعادت دیدار ما زودتر نصیبشان می‌گشت؛ دیداری بر مبنای شناختی راستین و صداقتی از آنان نسبت به ما. (طبرسی، ۱۴۰۳ ق، ص ۳۱۸). خداوند سبک زندگی اسلامی را ارائه کرده است. اگر طبق عهدی که مردم بر عهده دارند، سبک زندگی اسلامی را در تمام ابعاد زندگی شان پیاده سازی کنند به حیات طیبه که همان سعادت دنیوی و اخروی است، دست می‌یابند. (اشتری فرد، ۱۳۹۷: ۱۶۰) پس عملکرد مردم در تحقق ظهور تأثیرگذار خواهد بود.

ب: گفتمان سازی ظهور

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های مطلوب تحقق تمدن نوین اسلامی در راستای زمینه سازی ظهور، فضا سازی گفتمانی است. برنامه‌ها و اقداماتی که در حوزه تمدن صورت می‌پذیرد هر چند ضروری و موثر است ولی چنانچه در یک فضای گفتمانی مناسب و مساعد صورت نگیرد ممکن است، اثر و نتیجه‌ی مطلوب و مورد انتظار را نداشته باشد. علاوه بر این برخی اهداف اصولاً جزء با گفتمان سازی و فضا سازی مناسب محقق نمی‌شود. «به عنوان مثال در مقوله‌ی پیشرفت علم و فناوری، هر چند کارهای زیادی طی سال‌های بعد از انقلاب صورت گرفته ولی به حق در چند سال اخیر یک جهش اساسی و بلند در این حوزه صورت گرفته است. علت اصلی این جهش چیزی جز ایجاد فضای گفتمانی قوی و مناسب از سوی مقام معظم رهبری (حفظه الله) به ویژه در محیط‌های علمی و نخبگانی نیست. بدیهی است که در ایجاد فضای گفتمانی عوامل متعددی؛ از قبیل نخبگان، رسانه‌ها و غیره نقش دارند ولی وجود محتوا و مفهوم مناسب شرط اصلی شکل‌گیری گفتمان است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲: ص ۱۵)

گفتمان در حقیقت جهت‌گیری فکری مشخص در جامعه است. (امام خامنه‌ای، بیانات در ارتباط تصویری با نمایندگان تشکل‌های دانشجویی <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=45639>، ۱۳۹۹/۰۲/۲۸ وقتی گفتمان سازی شد، آن وقت همه به این فکر خواهند افتاد و در همه یک انگیزه‌ای به وجود می‌آید؛ گویا یک جاده‌ی وسیع و یک بزرگ‌راهی به وجود می‌آید که همه میل می‌کنند از این بزرگراه حرکت کنند. (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیأت دولت <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=34162>، ۱۳۹۵/۰۶/۰۳ گفتمان اسلام، گفتمان پیروی از معارف اسلامی و احکام اسلامی و شریعت اسلامی است. (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولین اجرایی استان کرمانشاه، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=34703>، ۱۳۹۰/۰۷/۲۸ آنچه به گفتمان

سازی انقلاب اسلامی فراتر از مرزهای ایران جلوه و جهت داد حاکم شدن یک نظام سیاسی با محوریت اسلام و با تکیه بر ارزش های مردم سالاری، آزادی خواهی، عدالت طلبی و استکبار ستیزی است. (غفاری، ۱۳۹۸: ص ۲۵۲)

بنابراین یک فرهنگ و یک گفتمان باید اول در میان نخبگان و به تبع آن در سطح عموم جامعه به وجود بیاید زیرا ایجاد یک فکر، یک گفتمان، یک جریان فکری در جامعه به دست خواص و اندیشمندان جامعه است؛ آنها هستند که می توانند فکر ملت ها را به یک سمتی هدایت کنند که مایه ی نجات آن ها شود؛ و زمانی که در سطح جامعه گفتمان مبانی ظهور منتشر شود، ذهن نخبگان و سپس ذهن عموم را به یک سمت اساسی سوق خواهد داد. باید برای اداره ی کشور و تحقق در سالهای آینده جاده سازی و ریل گذاری کرد همه در این زمینه به قدر توانایی های خود مسئولیت دارند. می توان با گفتمان سازی قله های علم و پیشرفت را صاحب شد و فتح کرد دنیا در آن صورت دنیای انسانی خواهد بود دنیایی خواهد شد که شایسته ی زندگی انسان است. البته نمونه ی کامل این دنیا در دوران ظهور حضرت بقیه الله (ارواحنا فداه) اتفاق خواهد افتاد.

ج: حاکمیت قرآن و اسلام

حاکمیت قرآن و اسلام از مولفه های بسیار درخشان در تحقق تمدن نوین اسلامی است. با مطالعه در تاریخ این نتیجه حاصل می گردد که بشر هیچ گاه بدون دین زندگی نکرده است و خداوند در قرآن به معرفی تنها دین برحق که همان اسلام است، اشاره نموده است. « إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ » (سوره ال عمران، ۳/۱۹). وقتی حکومت اسلامی برپا می شود، ارزش های الهی بها می گیرند و پیشوایان الهی عدالت جو به متن جامعه می آیند، قرآن به عنوان یک ارزش و الهام بخش عدالت مطرح می شود؛ درستی، صداقت، درستی، بردباری، کمک به هم نوع و رعایت حلال و حرام خدا پا می گیرد، به واسطه حاکم اسلامی دشمنان خدا سرکوب می شوند، اموال عمومی و بیت المال در راه مصالح جامعه به مصرف می رسد، راه ها امنیت می یابد، حقوق ناتوان از زورمندان باز گرفته می شود، خوبان به

آسایش می رسند و بدان قدرت آزار دیگران را از کف می دهند، ثروت تعدیل می شود و فقر بندگان خدا که جزء در کامیابی نامشروع ثروت اندوزان ریشه ندارد از میان می رود. (آخوندی، ۱۳۸۴: ص ۷۰)

پیشینیان انقلابی شیعه اهتمام داشتند که جامعه را به گونه ی جامعه قرآنی بسازند و ثروت ها را بازگردانند و چنان می دیدند که این کار وظیفه حکومت اسلامی و مردان حاکمیت قرآنی است و این همان راه و جهتی است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای والی اسلامی معین کرده است. (حکیمی و همکاران، ۱۳۸۰: ص ۴۰۴) وقوع انقلاب بزرگ و الهی در این عالم، بر روی این زمین - در آخرالزمان - به منظور برپایی حکومتی الهی و جهان شمول می باشد که این امر تنها با ایجاد حکومتی عادلانه و مبتنی بر ارزش ها و آموزه های روان و مطابق فطرت بشریت به وسیله حضرت امام مهدی عجل الله تعالی فرجه به وقوع خواهد پیوست، تا آن حضرت قسط و عدل را در سراسر زمین پس از آن که ظلم و ستم همه جا را فرا گرفت، مستقر سازد تشکیل این حکومت به معنای براندازی هر نوع حکومت دیگری جز حاکمیت خداوند است، و آن در جهت اصلاح و هدایت بشریت از مسیر انحرافی به مسیر مستقیم و از بین بردن خطاها و زشتی ها و انحرافات و فساد موجود در این عالم حرکت می کند. آن حکومت در حقیقت حدفاصل (برزخ) میان این دنیا و عالم آخرت می باشد، زیرا پس از تشکیل چنین حاکمیت الهی در این جهان، حکومت دنیا هرگز دوباره در دست انسان و بشر [غیرالهی] قرار نخواهد گرفت. (مجله موعود/بهمن ۱۳۸۵، شماره ۸۲ <https://hawzah.net/fa/Magazine/List> پایگاه اطلاع رسانی حوزه)

خداوند وعده پیروزی اسلام بر تمام ادیان را در قرآن کریم داده است: «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ» (سوره صف، ۹/۶۹) طبق تفاسیر مطرح شده ذیل این آیه؛ پیروزی اسلام بر دیگر ادیان آسمانی در زمان ظهور محقق خواهد شد. از این رو باید برای بسترسازی ظهور، حاکمیت قرآن و اسلام در جامعه پیاده سازی شود تا با آمدن امام زمان عجل الله تعالی فرجه، این وعده ی الهی به طور جامع و کامل محقق گردد. راه های

زمینه‌سازی و کسب آمادگی برای ظهور از نظر مقام معظم رهبری (حفظه الله) عبارت است از: «عدالت‌طلبی، معنویت‌گرایی، تلاش برای ساختن زندگی خود در جهتی که حکومت امام زمان عجل الله تعالی فرجه تشکیل خواهد شد، عمل کردن به احکام اسلامی و حاکمیت قرآن و اسلام...» باید زمینه را آماده کرد، تا آن بزرگوار بتواند بیاید و در آن زمینه آماده، اقدام بکند. جامعه ای می تواند پذیرای مهدی موعود (ارواحنا فداه) باشد که در او آمادگی و قابلیت باشد، و الا مثل انبیاء و اولیای طول تاریخ می شود. (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار افشار مختلف مردم به مناسبت میلاد حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه، ۲۵ / ۰۹ / ۱۳۷۶، <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2865>)

بنابراین قطعیت غلبه صلاح بر فساد از نظر اسلام و بینش اسلامی، جریان عالم به سمت حاکمیت حق و به سمت صلاح است، همه انبیاء و اولیاء آمده اند تا انسان را به آن بزرگراه اصلی سوق بدهند که وقتی وارد آن شد، بدون هیچ گونه مانعی تمام استعدادهايش می تواند بروز کند. هنوز بشریت به نقطه شروع آن صراط مستقیم نرسیده است آن در زمان ولی عصر (ارواحنا فداه) محقق خواهد شد. (گزیده ای از بیانات مقام معظم رهبری پیرامون انتظار و حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه، ۰۸ / ۰۷ / ۱۳۹۰) باید در این زمینه تلاش نمود و حاکمیت قرآن و اسلام را در سرتاسر قلمرو زندگی بشر، برقرار نمود. در این صورت است که زمینه برای پیاده سازی حاکمیت جهانی امام زمان عجل الله تعالی فرجه محقق خواهد شد.

نتیجه گیری

براساس آموزه های دین، عامل اصلی ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه اراده الهی است ولی آنچه که انسان‌ها از آن به عنوان عوامل زمینه ساز ظهور می توانند، به کار گیرند؛ ایجاد بستری مناسب جهت تحقق ظهور خورشید عظمای ولایت است. براساس پژوهش انجام شده؛ برای رسیدن به این هدف ابتدا باید اسلامی سازی دولت و سپس اسلامی سازی کشور و در نگاه آخر تمدن نوین اسلامی تحقق یابد. در این امر مسئولین دولتی باید به خودسازی پرداخته و برنامه ی نهادهای دولتی را اصلاح کنند و معنویت را در سطح جامعه و زندگی

شخصی خویش ترویج دهند تا بستر برای اسلامی سازی کشور مهیا شود. با پیشرفت و توسعه در عرصه های مختلف؛ علمی، اخلاقی، اقتصادی، سیاسی متوازن با متون دینی، که از عوامل ضروری است؛ در تمام ابعاد معرفتی جاری و ساری شود، جامعه ای با عدالت گستری در راستای تمدن نوین اسلامی محقق می شود که این خود اسلامی سازی کشور است. حکومت امام زمان عجل الله تعالی فرجه زمینه رشد و تعالی معنوی و فکری افراد را فراهم می سازد و در نتیجه می توان با گفتمان سازی ظهور و سبک زندگی اسلامی، حاکمیت قرآن و اسلام را عملی کرد و جامعه را به حکومت مهدوی متصل نمود.

منابع فارسی

۱. قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۳ ش: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، قم.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، ترجمه عیون اخبار الرضا علیه السلام، چاپ اول، ترجمه حمیدرضا مستفید و علی اکبر غفاری، تهران، نشر صدوق، ۱۳۷۲ ش.
۳. اشتیری فرد، حسین، صالحی میری، رضا، شهریار، محمد رضا، طراحى الگوی سبک زندگی ایرانی. اسلامی شهروندان شهر تهران، پژوهش نامه نظم و امنیت انتظامی، سال یازدهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷.
۴. آخوندی، مصطفی، نهضت انتظار دو سطح ۱، چاپ اول، تهران، معاونت آموزشی عقیدتی سیاسی نمسا، ۱۳۸۴.
۵. بالادستیان، محمد امین، حائری پور، محمد مهدی، یوسفیان، مهدی، نگین آفرینش، چاپ پنجاه و یکم، قم، انتشارات بنیاد فرهنگی حضرت موعود علیه السلام، ۱۳۹۲.
۶. بشوی، محمد یعقوب، نقد احادیث مهدویت از دیدگاه اهل سنت، چاپ ۱، قم، نشر مرکز جهانی علوم انسانی، ۱۳۸۴.
۷. جمعی از نویسندگان، نهضت انتظار، چاپ اول، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نیروی مقاومت بسیج، معاونت آموزش، تهران، ۱۳۸۲.
۸. حکیمی، محمد رضا، حکیمی، محمد، حکیمی، علی، الحیاة، ترجمه احمد آرام، چاپ اول، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۰.
۹. حمیدیه، بهزاد، کاوشی معناشناختی در معنویت، مطالعات عرفانی (مجله علمی پژوهشی)، دانشکده ادبیات و زبان های خارجی دانشگاه کاشان، شماره ۲۴، ۱۳۹۵، ۱۱.
۱۰. خامنه ای، سید علی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، تهران، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۹۲.
۱۱. خامنه ای، سید علی، نگاهی به نظریه انتظار در اندیشه آیت الله العظمی خامنه ای، تهران، نشر انقلاب اسلامی، ۱۳۹۸.
۱۲. رحمتی شهرضا، محمد، هزار و یک نکته یرامون امام زمان علیه السلام، چاپ دو، قم، نشر مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۷.

۱۳. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، مترجم محمد دشتی، چاپ اول، قم، مشهور، ۱۳۷۹ ش.

۱۴. شفیعی، احمد، انقلاب اسلامی از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی، پایگاه اینترنتی پرتال جامع علوم انسانی، حصون ۱۳۸۵، شماره ۷، ۲/۰۶/۱۴۰۰، ساعت ۱۶.

۱۵. غضنفری، عزیز، کارگر، علی، برزکار، مصطفی، شرحی بر بیانیه گام دوم انقلاب، چاپ اول، قزوین، سایه گستر، ۱۳۹۸.

۱۶. غفاری، مصطفی، از نیمه خرداد، موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۹۸.

۱۷. قرشی بنایی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۲ ق.

۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب (ترجمه کمره ای)، اصول کافی، چاپ سوم، قم، اسوه، ۱۳۷۵ ش.

۱۹. گلستانی، محمد، سیمای جهان در عصر امام زمان عجل الله فرجه، چاپ اول، ج ۱، قم، نشر مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۵.

۲۰. _____ (ترجمه مصطفوی)، اصول کافی، چاپ اول، تهران، کتابفروشی علمیه اسلامی، ۱۳۶۹ ش.

۲۱. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، تهران، انتشارات صدرا، بی تا.

۲۲. مظاهری، حسین، جهاد با نفس، چاپ هشتم، جلد ۱ و ۲، قم، فدک فاطمی ۱۳۸۳.

۲۳. نراقی، ملا احمد، معراج السعاده، چاپ سوم، قم، نشر جمال، ۱۳۹۴.

منابع عربی

۲۴. ابن بابویه، محمد بن علی (مترجم منصور پهلوان)، کمال الدین، چاپ اول، قم، نشر دارالحدیث، ۱۳۸۰ ش.

۲۵. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج علی اهل اللجاج، چاپ اول، مصحح محمد باقر خراسان، مشهد، نشر مرتضی، ۱۴۰۳ ق.

مقاله

۲۶. کمالی، محمد تقی، معنویت اساسی ترین نیاز عصر ما، شماره ۱۱، نورمگز؛ درسهایی از مکتب اسلام، ۱۳۴۹.

۲۷. مجله موعود، بهمن ۱۳۸۵، شماره ۸۲، <https://hawzah.net/fa/Magazine/List>

منابع اینترنتی

۲۸. پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار امام خامنه ای: khamenei.ir
۲۹. پایگاه اینترنتی پرسمان، <https://www.porseman.com>، ۱۴۰۰/۰۶/۰۲، ساعت ۱۴:۰۹.
۳۰. پایگاه اینترنتی حوزه، <https://hawzah.net>، ۱۴۰۰/۰۵/۳۱، ساعت ۹:۱۵.
۳۱. پایگاه اینترنتی راسخون، <https://rasekhoon.net>، ۱۴۰۰/۰۶/۰۲، ساعت ۱۶:۵۲.